

Я. П. Квач, В. В. Коваль, І. А. Циналеєвська*

Одеський інститут фінансів Українського державного університету
фінансів та міжнародної торгівлі

*Інститут проблем ринку та еколого-економічних досліджень
НАН України (м. Одеса)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТУ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНИХ ТОВАРІВ В УМОВАХ ЗМІНИ ВЕКТОРІВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

© Квач Я. П., Коваль В. В., Циналеєвська І. А., 2015

Розглянуто проблему забезпечення розвитку експортної діяльності, перш за все, високотехнологічних товарів, в умовах зміни векторів зовнішньої торгівлі. В межах дослідження проаналізовано структуру експорту України для визначення ступеня технологічності основних товарних позицій експорту. Проаналізовано також зарубіжний досвід застосування інструментів підтримки та стимулювання експортної діяльності. В умовах необхідності переорієнтації зовнішніх торговельних зв'язків вітчизняних товаровиробників наведено практичні рекомендації щодо підтримки експортної діяльності національних виробників високотехнологічної продукції.

Ключові слова: експорт, високотехнологічні товари, інструменти розвитку експортної діяльності, зовнішня торгівля.

Y. P. Kvach, V. V. Koval, I. A. Tsynalievskaya*

Odessa institute of finance of the Ukrainian State University
of Finance and International Trade

* Institute of Market Problems and Economic & Ecological Researches
of the NAS of Ukraine, Odesa

PROVISION OF HIGH-TECH GOODS EXPORT IN THE CONTEXT OF CHANGING FOREIGN TRADE VECTORS

© Kvach Y. P., Koval V. V., Tsynalievskaya I. A., 2015

The article examines the problem of the development of exports in the context of changing direction of foreign trade in particular a special attention was paid to support's mechanisms of high-tech product's exports.. Indicators of Ukraine's foreign trade dynamics demonstrate a low effectiveness of the state export policy. The analysis of the commodity structure of Ukraine's exports indicates the raw material orientation of national economy in the system of international division of trade flows. The high-tech products export's value denotes a current low level of technological effectiveness of industrial production. The problem of inefficient export's structure is actualized by the fact that opportunities for manufacturing high-tech products in Ukraine are available, but at present, because of a number of reasons, not implemented. The crisis of modern foreign policy stipulates an acute fluctuations in the foreign trade especially in export of those commodity positions, which belonged to high-tech category, which include such commodity groups as "Aircraft and spacecraft", "Computer and

office equipment” “Electronics communications”, “Pharmaceutical products”, “Scientific instruments”, “Electrical machinery equipment and their parts”, “Chemicals”, “Non-electrical machinery” and “Arms”. Closing the Russian market for such commodity groups as non-electrical equipment and aerospace equipment, for which the Russian direction of export reached about 60% of the total, put the production of innovative goods on the brink of survival. Under these conditions the need for sales markets’ reorientation is a prerequisite the preservation and development of national innovation system, given the fact that the production of high-tech products for the domestic market remains unclaimed. Therefore, efforts for diversification of geography of deliveries of Ukrainian high-tech industrial commodities put on the agenda an application of development tools for export activity support in the development and implementation of effective mechanisms for supporting of national exporters when entering foreign markets. The experience of many developed countries, which have succeeded in raising of finished products export, demonstrates a crucial role in these achievements of effective system of state exports support. A cornerstone of the export support system is a mechanism of the financial support; the main instruments are mainly related to improving the efficiency of national export's credit system that is achieved through the strengthening of specialized financial institutions – Export Credit Agency (ECA). Due to the financial support of ECA national companies have the opportunity to receive state-warranty insurance and credit support as well as bank loans for longer periods and more favourable terms. In Ukraine, because of the lack state policy concerning development of infrastructural environment of export activity precisely in terms of the application of instruments of the financial sector, access to domestic exporters to credit funds is extremely difficult. This applies both a provision of investment resources for the modernization of the fixed assets and short-term lending to cover working capital needs. In our opinion, the development of export insurance and crediting via creation of such institutions as national export credit agency is able to provide a way out of crisis of foreign trade for Ukraine since the problem of access to foreign markets, primarily concerning shortage of working capital available for businesses and, at least, lack of investment resources to purchase new equipment and intangible assets. The validity of such a proposal supported by the fact that the creation of such an organization is not against the rules of the World Trade Organization and allowing largely to protect the financial position of domestic producers.

Key words: export high-tech products, development tools export business, foreign trade.

Постановка проблеми. У класичному розумінні ринкової економіки, участь держави в міжнародному обміні товарами, послугами, капіталом і робочою силою необхідно для забезпечення економіки необхідними ресурсами та збуту вітчизняної продукції на зарубіжних ринках. Саме тому показники обсягу та структури експортної діяльності є індикаторами конкурентоспроможності вітчизняних товарів на міжнародних ринках. Зважаючи на те, що критерієм ефективності експорту є показник валової доданої вартості, то найбільш ефективним експортом за критерієм використанням ресурсів буде експорт товарів із високою доданою вартістю, адже валова додана вартість є джерелом формування валового внутрішнього продукту, відтак, чим більший є ступінь обробки у виробленому на експорт товарі, то ефективніше використовуються ресурси (матеріальні, фінансові, інтелектуальні). Експорт продукції сировинного характеру для обробки за кордоном та подальший імпорт товарів, вироблених з вітчизняної сировини, свідчить про неефективну зовнішньоекономічну політику, яка практично суперечить розвитку національної економіки на засадах збалансованого розвитку, оскільки додана вартість від спожитих імпорتنих товарів осідає за кордоном. За цих умов збільшення обсягів експорту готових промислових товарів та зміщення акценту імпорتنної діяльності на імпорт сировини та новітніх технологій, на основі яких буде розвиватися вітчизняна промисловість, має стати основним стратегічним завданням в перспективі розроблення зовнішньоекономічної політики відповідно до парадигми сталого розвитку вітчизняної економіки.

Разом із тим, новітні умови функціонування господарської системи України, а саме: криза зовнішніх стосунків із Російською Федерацією, переорієнтація зовнішньої політики на поглиблення

зовнішніх відносин із Європейським Союзом і, найвагоміше, бойові дії на Сході країни зумовлюють ризик зміну кон'юнктури зовнішньої торгівлі. Перш за все, криза сучасної зовнішньої політики вдарила по тим експортним товарним позиціям, яка входила до категорії високотехнологічних.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні аспекти необхідності розвитку експортної діяльності на основі міжнародної експортної спеціалізації держави заклали представники класичних шкіл теорії міжнародної торгівлі – творці теорій абсолютних та порівняльних переваг (А. Сміт та Д. Рікардо відповідно), а також представники альтернативних теорій міжнародної торгівлі, зокрема теорії співвідношення факторів виробництва Е. Хекшера та Б. Оліна, теорії внутрішньогалузевої торгівлі Б. Баласса, теорії конкурентних переваг М. Портера, теорії специфічних факторів П. Самуельсона й Р. Джонса та інших теорій та концепцій розвитку зовнішньої торгівлі. В Україні теоретичним засадам розвитку зовнішньої торгівлі присвячені роботи таких науковців, як: М. П. Бутко, З. С. Варналій, В. М. Геєць, М. І. Долішній, Я. А. Жаліло, Б. Т. Кліяненко, В. А. Кравченко, Ю. В. Макагон, А. І. Мокій, В. В. Третьяк.

У практичній площині питання розвитку експорту високотехнологічної продукції, зокрема аспектам обчислення частки високотехнологічних товарів у структурі експорту товарів з України, присвячено роботи таких фахівців, як А. В. Кукібна, О. Б. Саліхова, Д. О. Сидоренко. Разом із тим, питання розроблення практичних рекомендацій щодо розвитку інфраструктури експортної діяльності сьогодні потребують подальших наукових розробок, що зумовлює актуальність поточного дослідження.

Постановка цілей. Дослідження прикладних проблем розвитку ефективної експортної діяльності в Україні зумовлює постановку таких цілей:

- проаналізувати товарну структуру експорту України;
- дослідити зарубіжний досвід використання інструментів підтримки експортної діяльності;
- окреслити напрямки політики стимулювання експортної діяльності (зокрема експорту високотехнологічних товарів).

Виклад основного матеріалу. Розвиток ефективної зовнішньої торгівлі країни передбачає врахування як принципу погодження інтересів всіх учасників в державі (населення, вітчизняних та закордонних підприємств, державних органів влади тощо), так і дотримання принципу найбільш ефективного витрачання ресурсів, що у випадку зовнішньої торгівлі означає коригування структури експорту відповідно до інтересів суспільства, держави та підприємництва.

Сьогодні показники зовнішньої торгівлі товарами України свідчать про недостатню ефективність заходів державної експортної політики. Зокрема, сальдо зовнішньої торгівлі (рис. 1), яке зберігає від'ємні значення впродовж останніх 9 років, вказують на незбалансованість зовнішніх товарних потоків, адже тенденція перевищення імпорту над експортом, яка була закладена ще в 2005 році (з квітня 2005 р. до червня 2008р. курс було зафіксовано НБУ на рівні 5,05 грн/дол. США), продовжила зберігатися й до кінця 2013 року.

Аналіз товарної структури експорту України (рис. 2) вказує на сировинну спрямованість господарського комплексу країни в системі розподілу міжнародних товарних потоків. Отже, додана вартість, що створюється при обробці сировини та виготовленні напівфабрикатів, є незрівнянно меншою, ніж при виготовленні продукції кінцевого споживання, що для України означає неефективне використання наявних в державі матеріальних та людських ресурсів, а також дефіцит вільних обігових коштів, який утворюється внаслідок недоотримання потенційно можливих прибутків від експорту національних товарів. Проблема неефективної експортної структури актуалізується саме тією обставиною, що можливості щодо виготовлення високотехнологічної продукції в Україні є, але сьогодні із ряду причин не реалізуються. Відтак, необхідність коригування структури експорту у бік переважання товарів з високою доданою вартістю та стримуванню експорту сировинних ресурсів ставить перед науковцями та керівництвом держави завдання, пов'язані з розробленням і узгодженням стратегічних механізмів політики забезпечення ефективної експортної діяльності як чинних підприємств-експортерів, так і підприємств, що діють на внутрішньому ринку, та мають перспективи для експортної діяльності.

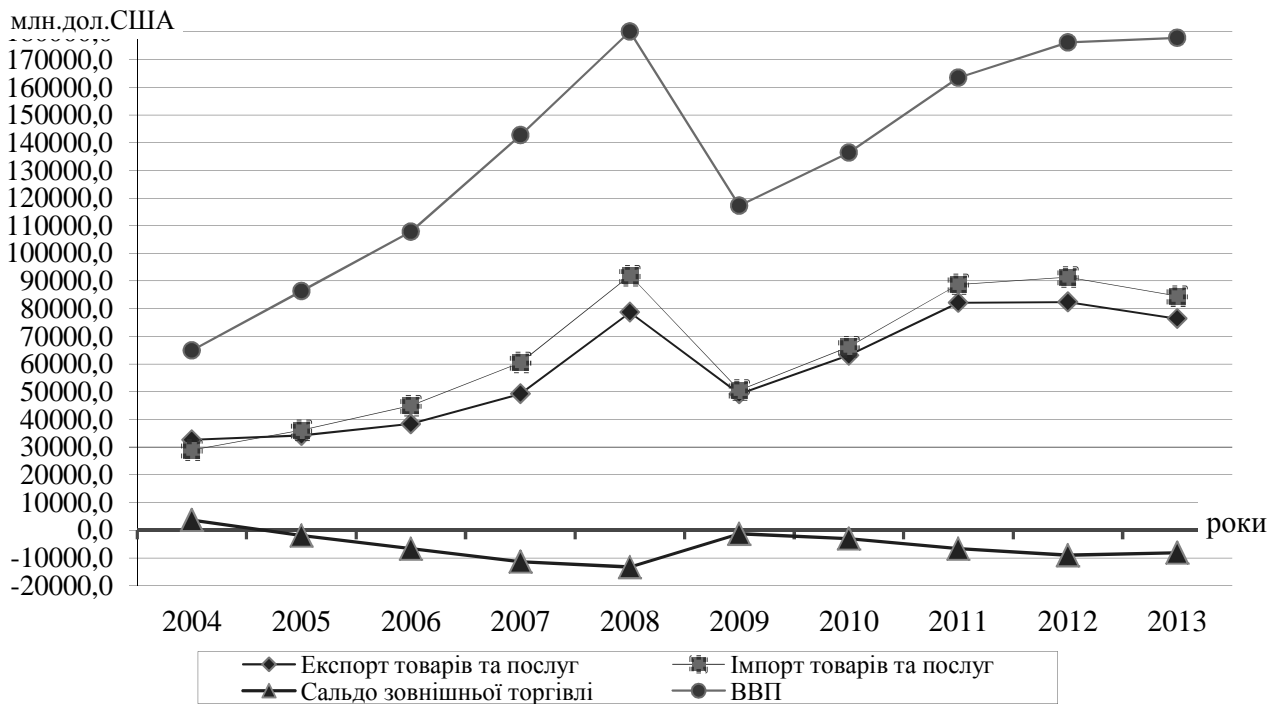
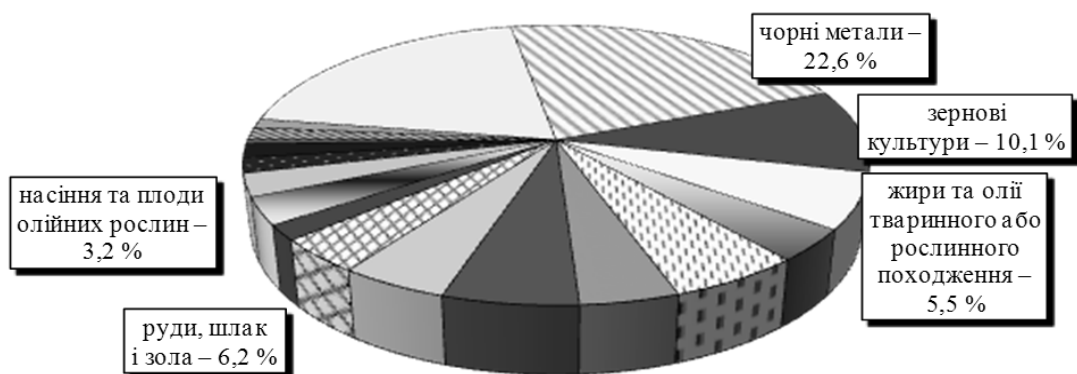

Рис. 1. Обсяги експорту, імпорту та сальдо зовнішньої торгівлі, млн. дол. США [1]

Відтак експортна діяльність, як і інші види господарської діяльності в Україні, є об'єктом регулювання з боку держави через сукупність економічних (тарифних) та технічних (нетарифних) інструментів регулювання зовнішньої торгівлі, використання яких ґрунтується на принципах зовнішньоекономічної діяльності. Величина експорту високотехнологічних товарів (див. таблицю), яка за різними оцінками протягом останніх років не перевищувала 3,5 % [2–3], так само як і обсяги виробництва високотехнологічних товарів, є індикативними показниками поточного низького рівня технологоемності промислового виробництва, яка є результатом витрат на впровадження та розвиток інновацій у виробництві – як приватного капіталу, так і бюджетних асигнувань, що виділяються в межах державних програм розвитку та підтримки технологічних інновацій, експортної діяльності та інвестицій у розвиток виробничого капіталу. Криза сучасної зовнішньої політики зумовлюють різку зміну кон'юнктури зовнішньої торгівлі за тими експортними товарними позиціями з категорії високотехнологічних, до яких належать такі товарні групи, як: “Повітряні літальні апарати та космічні кораблі” (окремі товари груп 84, 88, 90 УКТ ЗЕД), “Комп'ютерна та офісна техніка” (окремі товари груп 84, 90 УКТ ЗЕД), “Електроніка та техніка зв'язку” (окремі товари групи 85 УКТ ЗЕД), “Фармацевтичні вироби” (окремі товари груп 29, 30 УКТ ЗЕД), “Наукові прилади” (окремі товари групи 90 УКТ ЗЕД), “Електричні машини і устаткування та їх частини” (окремі товари групи 85 УКТ ЗЕД), “Хімічна продукція” (окремі товари груп 28, 32, 38 УКТ), “Неелектрична техніка” (окремі товари груп 54, 84, 85 УКТ) та “Озброєння” (окремі товари груп 87, 93 УКТ ЗЕД). Закриття російського ринку збуту для таких товарних груп, як аерокосмічна техніка та неелектрична техніка, для яких російський напрямок експорту становив близько 60 % від загального обсягу [1], поставило виробництва таких інноваційних товарів на межі виживання. За цих умов необхідність переорієнтації ринків збуту є не просто бажаною, а необхідною умовою збереження та розвитку вітчизняної інноваційної системи, зважаючи на те, що виробництво таких високотехнологічних товарів для внутрішнього ринку залишається незатребуваним. Відтак, зусилля щодо диверсифікації географії поставок українських високотехнологічних промислових товарів ставлять на порядок денний питання застосування інструментів розвитку експортної діяльності під час розроблення та впровадження дієвих механізмів підтримки національних експортерів при виході на закордонні ринки.

■	чорні метали – 22,6 %
■	зернові культури – 10,1 %
□	жири та олії тваринного або рослинного походження – 5,5 %
■	залізничні локомотиви – 3,9 %
■	реактори ядерні, котли, машини – 6,1 %
■	палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки – 4,5 %
■	руди, шлак і зола – 6,2 %
■	електричні машини – 4,9 %
■	вироби з чорних металів – 4,1 %
■	добрива – 1,8 %
■	насіння та плоди олійних рослин – 3,2 %
■	продукти неорганічної хімії – 2,8 %
■	деревина і вироби із деревини – 1,8 %
■	папір і картон – 1,7 %
■	літальні апарати – 0,5 %
■	залишки і відходи харчової промисловості – 1,5 %
■	молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед – 1,1 %
□	інше

Рис. 2. Структура товарного експорту України в 2013 році [1]

Обсяги експорту та імпорту високотехнологічних товарів (ВТТ) в Україні, млн. дол. США*

Група ВТТ	Експорт						Імпорт						Сальдо
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Хімічні продукти	70,6	80,4	125,0	97,1	47,1	93,4	407,2	535,5	708,6	817,2	518,3	523,3	-429,9
Фармацевтична продукція	17,5	21,0	38,2	38,5	31,8	46,8	256,7	353,5	468,9	587,9	602,8	625,6	-578,8
Авіаційно-космічна техніка	245,3	343,0	421,9	406,3	478,8	342,8	64,8	108,7	135,8	90,7	72,8	74,9	467,9
Комп'ютерна та офісна техніка	64,5	42,3	31,8	35,2	26,0	36,5	92,3	91,5	117,3	80,2	67,5	158,2	-121,7
Електроніка і комунікації	82,1	124,1	375,4	498,9	231,6	233,3	999,3	987,3	902,5	928,8	827,8	1293,7	-1060,4
Наукові прилади	97,3	94,9	115,7	136,3	130,6	149,2	299,0	393,4	587,5	654,5	329,0	413,7	-264,5
Електричні машини та устаткування	45,0	26,3	33,5	53,5	37,4	38,7	50,1	59,2	69,5	96,9	33,8	46,8	-8,1
Неелектрична техніка	246,1	194,1	172,2	252,6	346,2	264,9	365,8	455,7	619,8	825,9	561,3	679,3	-414,4
Разом	868,4	926,1	1313,7	1518,4	1329,5	1405,6	2535,2	2984,8	3609,9	4202,1	3013,3	3815,5	-2409,9
Частка у товарному експорті/імпорті, %	2,53	2,40	2,66	2,26	3,35	2,73	7,00	6,60	5,95	4,91	6,63	6,28	-

*Складено за даними ДП "Державний інститут комплексних техніко-економічних досліджень" (ДП ДІКТЕД) [3].

Загальноприйнята в світовій практиці система підтримки експортної діяльності є комбінацією низки заходів зовнішньоторговельної політики, до яких належать:

- фінансові заходи підтримки експорту (субсидування експортерів, страхування та/або кредитування експортних поставок, повна / часткова компенсація відсоткової ставки за експортними кредитами тощо);

- нефінансові заходи підтримки експорту (організаційна, інформаційно-консультаційна підтримка експортерів, та/або підприємств, які мають намір виходити на зарубіжні ринки);

- державні програми підтримки експорту (спеціальні загальнонаціональні програми, регіональні програми або окремі заходи з розвитку експортної діяльності в програмах підтримки суб'єктів малого та середнього підприємництва);

- створення представництв національних компаній за кордоном (у форматах державного представництва, представляє інтереси національних товаровиробників в країні базування; регіональних представництв – для захисту інтересів підприємств країни / певного регіону, або представництв окремих компаній-представників великого бізнесу);

- створення інститутів підтримки експортної діяльності (експортні кредитні агентства, а також інші фінансово-кредитні установи, діяльність яких пов'язана зокрема з обслуговуванням зовнішньоторговельної діяльності на пільгових умовах);

- підписання угод, домовленостей наднаціонального рівня та програм економічної співпраці держави з іншими країнами світу (або групами країн світу в межах митних союзів та інших міжурядових домовленостей стосовно умов зовнішньої торгівлі).

Більшість наведених інструментів використовуються не як альтернатива один одному, а, скоріше, як спектр заходів, що доповнюють один одного. Наприклад, створення інститутів підтримки експортної діяльності може реалізовуватися в межах державних програм підтримки експортної діяльності. Крім того, до категорії “інститути підтримки експортної діяльності” можуть також входити спеціальні фінансові інститути, які створюються з метою реалізації фінансових заходів підтримки експорту.

Як показує досвід багатьох розвинених країн, що досягли успіху в підвищенні експорту готових виробів, важливу роль в цих досягненнях відіграла наявність у цих країнах ефективної державної системи підтримки експорту. Головну роль у цих системах відіграють саме фінансові важелі підтримки експорту, основні інструменти яких здебільшого стосуються підвищення ефективності національних систем експортного кредитування, що досягається за рахунок їх посилення спеціалізованими фінансовими організаціями – експортними кредитними агентствами (ЕКА). Як агенти держави такі організації здійснюють страхування та гарантування експорту та експортних кредитів, а також страхування приватних інвестицій за кордоном. В окремих випадках до їх функцій входить також пряме кредитування експорту та субсидування процентної ставки за експортними кредитами. Основне призначення ЕКА – захист експортерів та інвесторів, а також фінансування їх банками від різних комерційних і політичних ризиків, пов'язаних із здійсненням зовнішньоекономічної діяльності. Завдяки фінансовій підтримці ЕКА національні компанії отримують банківські кредити на триваліші терміни і на пільгових умовах. Тобто учасники торгів, які отримують державну гарантійно-страхову і кредитну підтримку, можуть виставити пропозицію з пільговими умовами фінансування, що істотно підвищує їх шанси на успіх. Мета надання кредитної допомоги експортерам полягає в тому, щоб підвищити позитивні досягнення національних підприємств, які продають товари і послуги за кордоном. Ця форма допомоги має особливе значення для експортерів, що прагнуть виходу на нові ринки або впровадження інноваційних експортних проектів. Забезпечення доступності страхових послуг для експортерів сприяє забезпеченню безпеки торгівлі по всьому світу, зокрема торгівлі на так званих “ринках вищого ризику”. Сьогодні відповідні агентства з розвитку експорту функціонують у понад 70 країнах світу, зокрема майже в усіх країнах Східної Європи (Польща, Чехія, Угорщина, Болгарія, Словаччина, Румунія, Словенія, Хорватія), Прибалтики (Литва, Естонія), а також Російської Федерації та Казахстану [4].

В Україні через відсутність державної політики щодо розвитку інфраструктурного середовища експортної діяльності саме з погляду застосування інструментів фінансового сектору доступ для вітчизняних підприємств-експортерів до кредитних ресурсів є значно ускладненим. Це стосується як надання інвестиційних ресурсів для модернізації основних засобів, так і кредитів на покриття поточних потреб у обігових коштах. Страхування фінансових ризиків експортної діяльності у практиці

вітчизняних кредитно-фінансових установ практично не виокремлюється як окремий вид кредитування, визначаючи специфіку експортної діяльності лише з погляду валютних та господарських ризиків. Відтак вітчизняні банківські установи надають послуги лише з покриття фінансових ризиків, тобто ризику неплатежів контрагента, нівелюючи такі специфічні ризики, як політичні [5].

На нашу думку, саме розвиток експортного страхування та кредитування через створення такої установи, як національне експортне кредитне агентство здатне забезпечити вихід із кризи зовнішньої торгівлі для України, адже проблема виходу на зарубіжні ринки насамперед стосується нестачі вільних обігових коштів для підприємств, і, меншою мірою, браку інвестиційних ресурсів для купівлі нового устаткування та нематеріальних активів.

Така пропозиція є цікавою ще й тим, що створення подібної організації не суперечить правилам Світової організації торгівлі і дає змогу значною мірою захистити фінансові позиції вітчизняних товаровиробників. Відповідно до зобов'язань, узятих Україною при вступі до СОТ, перелік підприємств, яким дозволено надавати допомогу, містить такі [6]:

- існуючі підприємства, що виробляють та експортують високотехнологічну продукцію (підприємства літакобудування, космічної галузі, оборонно-промислового комплексу, енергетичного машинобудування тощо);
- перспективні виробництва переважно на доконкурентній стадії;
- підприємства, які в минулому спеціалізувалися на виробництві товарів з високою часткою доданої вартості, але внаслідок відсутності модернізації стали неконкурентоспроможними (підприємства суднобудування, автомобілебудування та приладобудування);
- допомога на створення принципово нових видів високотехнологічних виробництв (підприємства з виробництва сонячних батарей та інших сучасних високотехнологічних товарів, які не виробляються в Україні);
- допомога при підготовці спеціалістів для здійснення зовнішньоекономічної діяльності за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів.

Висновки. 1. Сучасні умови функціонування національної економіки зумовлюють необхідність пошуку нових ринків збуту для товарів, що традиційно були орієнтовані на споживання в Російській Федерації.

2. Подальший розвиток експортної діяльності в умовах нагальної необхідності переорієнтації експорту високотехнологічної діяльності потребує створення інституційного середовища підтримки експортної діяльності (насамперед фінансової).

3. Ключовим аспектом необхідності створення саме фінансової інфраструктури підтримки та стимулювання експортної діяльності є можливість безперешкодного застосування цього інструменту в рамках СОТ.

Перспективи подальших наукових досліджень. Зазначені в статті практичні рекомендації щодо розвитку експортної діяльності для високотехнологічних видів продукції можуть бути використані у подальших дослідженнях щодо створення проекту національної програми стимулювання ефективної експортної діяльності, внесення змін до проекту “національної стратегії розвитку експорту”, проекту Закону України “Про державну фінансову підтримку експортної діяльності”, а також проекту Закону України “Про засади зовнішньоекономічної політики на середньостроковий та довгостроковий періоди”.

1. Державна служба статистики України. – <http://ukrstat.gov.ua> 2. Сидоренко Д. О. Аналіз тенденцій розвитку внутрішнього ринку високотехнологічних товарів України [Текст] / Д. О. Сидоренко // Проблеми науки. – 2012. – № 10. – С. 22–27. 3. Саліхова О. Б. Оцінка високотехнологічної виробничої сфери – фундамент для створення дієздатної інноваційної стратегії держави / О. Б. Саліхова // Економіка промисловості. – 2010. – № 1. – С. 85–95. 4. Smallridge D. The Role of State-Backed Export Credit in Export Promotion / D. Smallridge // World Bank's Seminar on policies TO promote export growth and diversification, May 10th, 2006. 5. Циналевська І. А. Відтворювальні механізми реалізації зовнішньоекономічного потенціалу стратегічних ринків України в контексті сталого розвитку // Потенціал сталого розвитку стратегічних ринків України: монографія / О. І. Лайко, О. В. Нікішина, І. А. Циналевська та ін. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2014. – С. 242–330. 6. Закон України “Про загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій” від 9 квітня 2004 року № 1676-IV. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1676-15>.